

Materiaalinen kulttuuri ja historian tutkimus

Maija Mäkikalli ja Riitta Laitinen (toim.): Esine ja aika. Materiaalisen kulttuurin historiaa. Historiallinen Arkisto 130, SKS, Helsinki 2010. 349 s.

Esine ja aika -teoksessa historian-tutkijat tarkastelevat tuttuja ja vähemmän tuttuja esineitä erilaisissa historiallisissa ja kulttuurisissa konteksteissa 1500-luvulta 1900-luvulle. Johdannossa Maija Mäkikalli käsittelee esinetutkimusta lyhyesti eri tieteenalojen konteksteissa ja pidemmästi historian tutkimuksen osalta. Ihmisen ja esineiden välisen suhteiden tutkimus on, kuten Mäkikalli kirjoittaa, viime vuosikymmeninä vallannut alaa eri ihmistieteissä niin, että voidaan puhua materiaalisesta käänteestä. Monialainen ja -tieteen tutkimus on globaali ilmiö, joka vaikuttaa myös suomalaisen historian tutkimukseen: on alettu pohtia ”mitä merkitystä esineiden, ilmiöiden tai kokemusten materiaalisuudella tai kulttuurin materiaalisella ulottuvuudella voisi olla menneisyyttä

koskevissa tulkinnoissa” (s. 13–14). Historiantutkimuksen metodinen ohje tutkia kaikkea, minkä ihmisen on jälkeensä jättänyt, koskee myös esineitä menneisyydestä kertovina lähteinä ja tutkimuksen kohteina.

Kirjan artikkelit nostavat esiin monenlaisia näkökulmia, joihin esineet tutkimuskohteina voivat johdattaa. Anu Lahtinen tarkastelee lahjan antamisen käytäntöjä 1500-luvun Ruotsissa Flemingien sukupiirissä, aateliston ja aristokratian kulttuurissa. Lahjat olivat tärkeä osa henkilökohtaisten suhteiden ja vuorovaikutuksen ylläpitämistä. Lahjallaan antaja saattoi viestittää omia intrigejään; lahja ei ollut ”neutraali” tai vain muistamisen ja ilahduttamisen väline sen enempää antajan kuin saajankaan kannalta. Lahtisen mukaan 1500-luvulla lahjoina annettiin jo muilla omistajilla olleita esineitä. Nykyculttuurissakin antikvariaattien ja kirpputorien esineet ovat kiertäneet usean omistajan kautta ja voivat päätyä lahjoiksi. Lahja on saatanut liittyä monisäikeisesti lain ja tapaoikeuden säätelemiin sopimuksiin: esimerkiksi avioliittojärjestelyissä miehen tuli luovuttaa vaimolleen huomenlahja hääpäivän jälkeisenä aamuna, lahjalla turvattiin vaimon tulevaisuus. Lahjoilla voitiin myös ”voidella” päättäjiä oikeus- ja riitatapauksissa. Nykyään puhuttaisiin lahjonnasta, joka tosin oli kiellettyä aiemminkin, mutta ero lahjan ja lahjuksen välillä ei aina tullut selväksi.

Anu Korhonen käsittelee mielenkiintoisessa ja pohtivassa artikkelissaan peilin sukupuolittumista uuden ajan alun Englannissa. Kirjoituksessaan hän purkaa myyttiä peilistä nimenomaan naisten esineenä. Esittämällä kysymyksen: ”mitä on esineiden kulttuurisuus?” (s. 68) hän osuu ytimeen: peilit heijastavat kuvaa katsojastaan kulttuurinsa edustajana. Artikkelin pääasiallisena lähteenä on lähes yksinomaan miesten kirjoit-

tama uuden ajan englanninkielinen painettu kirjallisuus. Tämä miehinen diskurssi korosti, että peiliin katsojat olivat naisia ja peiliin katsominen ylpeyden ja turhamaisuuden symboli. Peili liittyi naisten omahyväisyyteen ja teki heistä oman kauneutensa todistajia: miestä haluavia. Peiliin katsovalla naisella oli täten valta suhteessa mieheen. Koska itsensä ihailu oli paheksuttavaa, naiset tekivät peiliin katsoessaan tietoisesti syntiä, lopulta turhamaisuus ja synti johtivat kadotukseen. Korhonen kysyy myös: mitä tapahtui, jos peiliin katsoikin mies. Miehетkin olivat kiinnostuneita ulkonäöstään, mutta – miehisen diskurssin mukaisesti – he katsoivat peiliin itsetuntemustaan lisätäkseen. Mies kysyi peililtään: kuka minä olen, nainen: miltä minä näytän. Peiliin katsomista määritteli sukupuoli, kulttuurisessa mielessä naisen ja miehen katseet olivat erilaiset ja tavoittelivat eri asioita.

Katsominen liittyi valokuviin. Niitä on tarkasteltu yleensä visuaalisen kulttuuriin ilmentäjänä ja niiden merkityksiä on tällöin tulkittu visuaalisten elementtien kautta. Myös valokuvat ovat materiaalisia esineitä, joihin – nimenomaan niitä käyttämällä – sitoutuu monia mielenkiintoisia kulttuurisia ja sosiaalisia merkityksiä. Tiina Männistö-Funkin artikkelissa suomalaisten maaseutukotien käyntikorttikuvista 1900-luvun alussa yhdistyvät kuvien materiaalisuus, kuvien käyttö, käytännöt ja kuvien viestit. Lisäksi teoreettisena näkökulmana mukana ovat Michel de Certeau esittämät toiminnan taktiikat. Esineinä käyntikorttikuvat eivät olleet vain näköaistin vetoavia esineitä, vaan myös kädessä pitämisen ja koskettelun, tuntoaistin kohteita. Näkeminen ja tunteminen viestivät ei-kielellisesti esineen merkityksistä: kuvia katseltiin, esiteltiin vieraille ja vaihdeltiin, jopa ”näpisteltiin”. Käyntikorttikuvat palvelivat lahjojen lailla yhteisön sosiaalista

kanssakäymistä ja kytkeytyivät merkittäviin elämänkulun siirtymiin kuten ripille pääsyyn tai avio puolison löytämiseen. Kirjoittajan mukaan naisten tehtävänä oli ylläpitää sukulais- ja tuttavuusuhteita, ja yleensä talojen emännät huolehtivat valokuvista ja esittelivät niitä vieraille.

Teija Försti kirjoittaa autosta ja sukupuolesta sekä autoiluvaatteista 1920-luvun Suomessa vuosikymmenen aikakauslehtien kautta tarkasteltuna. Lähtökohtana on konstruktivistinen tulkinta: sukupuoli ja teknologia nähdään kulttuurisesti tuotettuina, kulttuurisia merkityksiä kantavina ja rakentavina. Autokirjoittelussa ja autojen mainonnassa sukupuolten ero tuotiin näkyvästi esiin, miesten ja naisten suhteesta autoon ja autoiluun kirjoitettiin aivan eri tavoin. Auto oli teknisenä ja voiman käyttöä vaativana välineenä miehinen esine. Naisellisuutta edustivat uudet tekniset hienoudet kuten saateelta suojaava umpikatto ja kampikäynnistyksen korvannut sähköstartti sekä monipuolistunut väri- ja muotoilma. Autoilu itsessään ilmensi statusta ja nykyaikaisuutta, toisaalta se koki vähittäisen kessyntymisprosessin, jossa autojen nimeäminen (esim. Fordin T-malli Heikiksi tai Hoppafoordiksi) oli osa auton ja autoilun kotoutumisprosessia suomalaiseseen kulttuuriin. Artikkelin toisessa osuudessa kirjoittaja käsittelee lyhyesti autoiluvaatetusta sukupuolisuuden ilmentäjänä.

Sukupuolisuus liittyy yllättäen niinkin mitättömältä tuntuvaan esineeseen kuin reikäkorttiin. Petri Pajun artikkeli reikäkortista konttorityössä yhdistelee selkeäsanaisesti teknologian historian laajempiin materiaalisien kulttuurin konteksteihin. Reikäkortteja hyödynnettiin Suomessa tehokkaimmin toisen maailmansodan jälkeen 1970-luvulle saakka, ja nykyinenkin tietojenkäsittely pohjautuu kirjoittajan mukaan piveävästi samoille

ideoille. Mitä tekemistä sukupuolella oli reikäkorttien yhteydessä? Reikäkorttien käsittelyssä eri työvaiheet olivat fyysisesti vaihtelevia ja jakautuivat sukupuolen mukaisesti. Korttien lävistäjät olivat yleensä ”näppäriä” nuoria naisia – samaan tapaan kuin konekirjoittajat (taret). Heidän työnsä oli ”naisille sopivasti” kevyttä eikä vaatinut kovin pitkää perehdyttämistä; monille se oli myös välivaihe työelämässä. Reikäkorttiosastojen johtajat olivat useimmiten miehiä. Samoin eri työvaiheisiin tarvittavien koneiden käyttäjät ja järjestelmäasiantuntijat, operatöörit, joiden työ oli ”miehisesti” raskasta ja ruumiillista ja työolot epämieluisia koneiden tuottamassa kuumuudessa ja metelissä. Artikkelissa reikäkortin materiaalisuus ja sen käsittelyn vaatiman teknologian tutkimus yhdistyvät nykyisin muodikkaana pidettyyn kokemuksellisuuden korostamiseen.

Eläinnäytteitä luonnontieteellisen tiedon kohteena ja lähteenä käsittelevässä Taika Dahlbomin artikkelissa pääosassa on puuhun kasvaneen hevosen leukaluun vaiheiden seuraaminen kokoelmasta ja museosta toiseen 1600-luvulta 1900-luvulle. Esine oli yhdistelmä eläin- ja kasvainta ja sellaisenaan rariteetti, lähinnä luonnontieteellinen museotoiminnan alkuvaiheen kuriositeetikabinetin esineistöön soveltuva. Kirjoittaja on esimerkkinsä avulla seurannut luonnontieteellisen esineistön kokoelmamuodostuksen ja luokitteluperusteiden muutoksia sekä luonnontieteellisten erikoisuuksien asemaa ja merkitystä tiedon lähteenä. Myös Taina Syrjämaan artikkeli käsittelee näyttelyesineiden ja ihmisten toiminnan vuorovaikutusta. Näyttämönä on 1930-luvulla toteutettu mahtipontinen fasmin 10-vuotisnäyttely, johon valitut yksittäisten ihmisten muistoesineet päätyivät historian, vallan, ideologian, sankaruuden ja marttyyriuden visuaalisiksi näytesyksiksi. Näyttely oli ”suuri visuaa-

linen kertomus”, yhtä aikaa kollektiivisesti ja yksilöllisesti merkityksellinen esitys fasmin synnystä. Näyttelyn korostuneena tavoitteena oli vahvistaa kävijöiden fasisistisuutta heidän tunteisiinsa vetoamalla.

Leena Rossi käsittelee artikkelissaan esineitä psykologisen omistajuuden näkökulmasta. Esimerkkeinä ovat Walter Ahlströmin käyttöön rakennettu moottorivene, varkauteleisten nimeämänä ”Miljoonamoottori”, sekä ”Miljoonavaunusi” kutsuttu junanvaunu. Kirjoittajan mukaan molempien valmistamiseen osallistuneelle Frans Lindille sekä mainituista esineistä lehtiartikkeleita ja historia-teoksia kirjoittaneille kehittyi esineisiin abstrakti psykologinen omistajuus. Lind kiintyi esineisiin niiden valmistusprosessin työvaiheiden myötä, toimittajien ja historiankirjoittajien psykologinen omistajuus syntyi esineistä tietoja hankkimalla ja kirjoittamalla; tavaltaan hekin kokivat osallistuneensa esineiden tekemiseen.

Toiseuden kohtaamista ja eksootiikkaa on esitelty suomalaiselle yleisölle muun muassa lähetyksenäytelyissä. Leila Koivunen tarkastelee Suomen eri kaupungeissa vuosina 1911–1912 kiertänyttä ”Kiinalais-Afrikkalaista” lähetyksenäytelyä esimerkkinä siitä, kuinka vieraan kulttuurin pukeutumisen ja vaatetuksen muuttuvia merkityksiä voi lähestyä materiaalisien kulttuurin näkökulmasta. Kirjoittajan mukaan lähetysohjelmat toimivat kolonialismin hyvinä lähetteinä suosittelulla paikallisen vaatetuksen tilalle länsimaista vaatetusta ja tuoden omassakin pukeutumisessaan esiin länsimaisen pukeutumisen koodistoa. Brittiläisen Kiinan Sisämaanlähetyksen (China Inland Mission) periaatteenä kuitenkin oli, että lähettien odotettiin mukautuvan kiinalaisiin elinoloihin ja omaksuvan paikallista tapakulttuuria mahdollisimman hyvin. Suomen Lähetysseura sen sijaan suhtautui huolestuneesti lä-

hettiensä kiinalaisasuihin pukeutumiseen: jäljittelyn katsottiin aiheuttavan hilpeyttä ja ivailua kiinalaiseen yhteiskuntaan ja kulttuuriin sopeutumisen sijasta. ”Kiinalais-Afrikkalaisessa” näyttelyssä erityistä huomiota herätti näyttelyn mukana kiertäneiden lähettiläisten esiintyminen kiinalaisasuisissa, mitä he itse pitivät luonnollisena. Näyttelyn missiona oli lisätä ymmärrystä lähetystyötä kohtaan niin Afrikassa, joka esitettiin ohjausta ja kehitystä tarvitsevana, kuin Kiinassa, jonka vanhaa sivilisaatiota kunnioitettiin, mutta jossa todettiin vallitsevan taikauskkoa ja epäjumalten palvontaa.

Esine ja aika -teos on tutkimuskohteidensa valinnoissa löytänyt esinetutkimukselle tuttuja ja tavanomaisempien esineiden ohella yllättäviä kohteita, joita eritellään materiaalisin tutkimuksen esimerkkeinä. Ensi näkemältä kaikki käsitellyt esimerkit eivät tunnu kiinnostavilta esineinä, mutta artikkelien myötä ne tarjoavatkin mielenkiintoisia avauksia materiaalisin kulttuurin historialliseen tarkasteluun.

– PIIRJO KORIKANGAS